

Олена Марусіна

аспірант Міжрегіональної Академії управління персоналом

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НЕЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН ТА ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена актуальним проблемам формування системи державного управління вищою освітою в сучасній Україні в умовах радикальних змін та трансформації їхньої освіти. Підкреслюється, що вища освіта нині розвивається в процесі глобалізації, інтеграції, інформатизації тощо. На зміни у функціонуванні вищої освіти принципово впливають соціально-економічні, політичні, духовно-культурологічні, мультикультурологічні та інші феномени. Обґрунтовується теза стосовно того, що нині фактично формується суспільство знань, в основі яких знаходяться наука, знання, широкі інноваційні процеси, принципово іншого характеру цінності людини і суспільства. До уваги беруться декілька основних компонентів сучасної вищої освіти, до яких відносяться: соціально-економічна, соціальна, інноваційна та організаційно-управлінська. Робиться акцент на тому, що державне управління вищою освітою, в тому числі у сучасній Україні, має враховувати те, що така освіта: а) стає і має бути все більш доступною максимально широкому колу людей (громадян); б) є фактично виробником не лише знань, але й певних продуктів, цінностей; в) потребує максимальної інтеграції освіти у світовий, європейський простори тощо. Обстоюється ідея (думка) стосовно того, що публічне адміністрування у світі вищої освіти та управління вищою освітою на загальнодержавному рівні має передбачати і певні механізми соціального захисту громадян. Звернуто увагу на те, що в теоретичному, теоретико-прикладному плані питання радикальних трансформацій вищої освіти мають досліджуватися в плані двох основних підходів: перший – знаходиться в межах проблем філософії, соціології, і політології; другий – безпосередньо пов'язаний із предметним аналізом освітньої політики, процесів її функціонування.

Ключові слова: освіта, вища освіта, державне управління вищою освітою, методологія дослідження теоретичних та практичних аспектів вищої освіти.

Olena Marusina

post-graduate student of the Interregional Academy of Personnel Management

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF SCIENTIFIC ANALYSIS OF PROBLEMS OF HIGHER EDUCATION AND STATE ADMINISTRATION OF IT IN THE CURRENT CONDITIONS OF SOCIAL DEVELOPMENT OF COUNTRIES AND PERSONALITY

The article is devoted to the actual problems of forming the system of state administration of higher education in modern Ukraine in the conditions of radical changes and transformations of their education. It is highlighted that higher education is currently developing in the process of globalization, integration, informatization, etc. Changes in the functioning of higher education are basically influenced by socio-economic, political, spiritual and cultural, multicultural and other phenomena. The thesis is substantiated that a knowledge society is now actually being formed, based on science, knowledge, broad innovation processes, a fundamentally different character of the value of a person and society. Several major components of modern higher education are taken into account: socio-economic, social, innovative and organizational and managerial. It is emphasised that state administration of higher education, including in modern Ukraine, should take into account the fact that the education: a) is becoming and should be more and more accessible to the widest possible range of people (citizens); b) is actually a producer of knowledge, as well as of certain products, values; c) needs maximum integration of education into the European and world space, etc.

The idea (opinion) is grounded that public administration in the world of higher education and higher education management at the national level is supposed to provide certain mechanisms of social protection of citizens. The attention is drawn to the fact that in the theoretical, theoretical and applied terms, the question of radical transformations in higher education should be studied in terms of two main approaches: the first one – to be within the limits of the problems of philosophy, sociology, and political science; the second – directly related to the objective analysis of educational policy, the processes of its functioning.

Key words: education, higher education, state administration of higher education, methodology of study of theoretical and practical aspects of higher education.

Постановка проблеми

Актуальність означеної проблеми обумовлюється радикальними змінами суспільного розвитку країн, особливо постіндустріального, інформаційного стану, коли суттєво змінюється роль, призначення вищої школи і, відповідно, принципово змінюються моделі (системи) державного управління

вищою освітою. Звідси – потреба більш поглибленого теоретичного осмислення вказаних процесів, визначення недостатньо пропрацьованих проблем та пошук шляхів їх більш предметного опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Маємо багато робіт зарубіжних та вітчизняних вчених – представників різних галузей знань, – які розробляли і розробляють проблеми державного управління вищою освітою, серед яких в першу чергу слід назвати

В. Андрущенко, І. Беха, О. Баєва, І. Бахова, В. Бикова, Н. Бордовську, А. Вербицького, В. Гольперіну, Л. Герасіну, Д. Гопкінза, Е. Дюркгейма, М. Згуровського, І. Каленюка, І. Капралову, А. Колота, В. Кременя, В. Лугового, М. Лукашевича, І. Найдьонова, В. Павленко, Д. Сороса, Ю. Сурміна, Л. Федулову, Ф. Філіпова та ін. Разом з тим, недостатньо дослідженими були і залишаються проблеми сучасних моделей державного управління вищою освітою, організації ефективного функціонування менеджменту ЗВО та інші проблеми. Поглибленої розробки потребують теоретико-методологічні засади сучасного державного управління вищою освітою.

Виклад основного матеріалу

Трансформації сучасної вищої освіти, зміни державного управління такою освітою, її розвитком величезною мірою пов'язані найперше з радикальними трансформаціями сучасних суспільств, в цілому революційність змін яких фахівці пояснюють по-різному, а саме: Ж.-Ф. Леотар, З. Батман – «постмодерність»; У. Бек «друга модерна»; У. Бек, С. Леш – «рефлексна модернізація»; Р. Робертсон – «глобалізація», М. Вотерс – «глобальна ера», М. Кастельс – «мережеве суспільство»; П. Дукер – «суспільство знань та інформації», Ю. Габермас – «постнаціональне сузір'я» тощо [12].

І все ж, в основі вище викладених особливостей трансформації сучасних суспільств, а, з ними і трансформацій у вищій освіті, як вже підкреслювалося, лежать інтеграційні, інформаційні, а – головне, глобалізаційні процеси. Як пише відомий німецький соціолог У. Бек, ми є свідками того, що «нової якості капіталізм, нової якості глобальний порядок, нової якості суспільство й інша якість особистого життя стала реальністю, і все це відрізняється від попередніх етапів соціального розвитку» [11, р. 2].

Принципово важливо брати до уваги те, в чому глобалізація найбільш радикально вплинула на розвиток вищої освіти. Тут достатньо погодитися з українським соціологом В. Андрущенко, що глобалізація створила феномен «глобальна освіта». «Глобальна освіта, - пише В. Андрущенко, передбачає вивчення глобальних систем (економічних, політичних екологічних, технологічних), гуманітарних цінностей, універсальних проблем (війна і мир, права людини, навколишнє середовище тощо), всесвітньої історії (походження та історичний розвиток різних культур і народів, еволюція глобальних систем – передісторія сучасних глобальних проблем)» [1, с. 344].

Є ряд країн, де навіть приймаються загальнонаціональні документи, що пов'язані з глобалізацією освіти. Так, С. Клепко у своїй праці «Філософія освіти у європейському контексті» (Полтава: ПОІППО, 2006) [4] приводить наступний приклад: у Фінляндії було розроблено, прийнято і зреалізовано у 2006-2010 рр. спеціальну програму глобальної освіти (Global Education). Ця програма стосувалася усіх рівнів освіти і навчальних закладів цієї скандинавської країни і стала не-

від'ємним та логічним елементом соціальної, культурної спортивної та молодіжної політики у Фінляндії.

Сучасні, особливо високорозвинуті суспільства, в яких мають місце потужні трансформаційні процеси, небезпідставно називають суспільствами знань, беручи до уваги те, що освіта, особливо вища: а) стає доступною все більшій кількості людей; б) стає фактично безпосереднім виробником певних товарів, цінностей, продуктів; в) забезпечує інтеграцію, у тому числі міждержавну інтеграцію і т. ін. Як зазначає український фахівець у галузі державного управління О. Л. Валевський, – управління освітою за перерахованих обставин, є не лише ланкою в управлінні суспільством, не лише його важливою складовою, але й одним з пріоритетних напрямів сучасного соціального управління [2, с. 30–43].

Аналізуючи освіту, особливо вищу, як складний соціальний феномен, слід брати до уваги й те, що сама по собі освіта, як зазначає український дослідник А. Л Ручка, є надто специфічною і своєрідною цінністю. І не лише тому, що вона – духовне утворення, а тому, що принципово відрізняється від цінностей матеріального порядку. Відмінність між матеріальними і духовними цінностями, зазначає вчений, полягає в тому, що матеріальні цінності служать для задоволення практичних потреб людей, а духовні (наукові, соціально-політичні, моральні, релігійні та ін.) характеризують вищі запити людини. Критерієм наукових цінностей є істина, моральних і релігійних – гармонія людських взаємовідносин, естетичних – освоєння прекрасного, соціально-політичних – стабільність у суспільстві.

Серед усіх компонентів сучасної вищої школи найпомітнішою уваги заслуговує саме соціально-економічний компонент. В XXI столітті освітні послуги, з одного боку, все більше набувають ознак товару, мають реальну матеріальну цінність, а, з іншого такі послуги мають все помітнішу соціальну роль, - виступаючи як базис формування та розвитку особистості, її цінностей і орієнтацій. Тому, на думку, зокрема І. Капралової, – публічне адміністрування у сфері вищої освіти «повинно мати в своєму арсеналі механізми соціального захисту, що здатні забезпечувати дотримання гарантій доступу до якісної вищої освіти на засадах реалізації основного принципу вищої освіти як суспільного блага» [3, с. 8].

Достатньо велика кількість фахівців обґрунтовують тезу про так звану «економіку знань». Хоча однозначні точки зору щодо суті такого феномену бракує, цікавою є точка зору, зокрема, А. Колота, який стверджує: «якщо не аксіомою, то фактом, який все більше визнає громадськість, є те, що ні фінансовий, ні фізичний капітал не грають нині провідну роль, що роль зіграє саме людський капітал, що є основою економіки знань. Неупереджений аналіз свідчить, що людський капітал – найбільш продуктивний і здатний забезпечувати сучасні конкурентні переваги. Цей капітал значною мірою формується саме у сфері освіти, що зумовлює як підвищення його ролі і значення, так і вимагає від освітньої діяльності змін і модернізації щодо вимог сьогодення» [6, с. 13].

В даному випадку заслуговує на увагу думка харківських фахівців у галузі освіти, які стверджують, що «в соціальному плані нинішній зміст освіти, відірваний від потреб життя» [7, с. 115]. «Шлях розв'язання

кризи, що поглиблюється, – пишуть вони, – бачиться у зміні освітньої парадигми системи освіти. Основним завданням процесу підготовки людини до життя і праці у світі, що безперервно ускладнюється, стає не стільки надання інформації, скільки навчання способом її отримання і використання» [7, с. 117].

Стаючи на шлях постіндустріального, інформаційного розвитку, багато країн світу взагалі впадають у досить складний кризовий стан. «Такий прихід, – підкреслює О.В. Голуб, – завжди супроводжується суспільною кризою, викликаною людським фактором – психологічною неготовністю і професійною некомпетентністю політиків та менеджерів, які виступають у ролі лідерів модернізаційних реформ, охоплюючи усі сфери життєдіяльності суспільства. Якісні перетворення в економічній, суспільній, виробничій та освітній сферах потребують формування системи державного управління, засвоєння політико-управлінською елітою нових імперативів, сутності, методів управлінської діяльності, втілення державної влади та місцевого самоврядування»

Стосовно специфічних не лише трансформацій вищої освіти у світі, але й реальних наслідків таких трансформацій є надто різні точки зору фахівців. Так, автори навчального посібника «Педагогіка вищої школи» З. Курлянд, Р. Хмелюк та А. Семенова достатньо предметно розглядають специфіку особливості перманентних процесів (процесів оновлення) у світовій системі вищої освіти, виділяючи наступні з таких принципів:

а) науковість та історизм під час розгляду явищ природи і суспільства;

б) народність і культуровідповідність (фактори, що безпосередньо пов'язані з національним характером та специфікою окремих держав);

в) інноваційність у тісному поєднанні із традиційністю (збереження історичних надбань у освіті окремих держав має велике значення);

г) диференціація та інтеграція знань (діалектичний процес, притаманний ХХІ століттю);

г) особистісно-орієнтований підхід у навчанні та вихованні (формуванні) особистості;

д) безперервність та варіативність навчання [8, с. 180].

При дослідженні означених проблем і питань, врахування викладених принципів є надто важливим, суттєвим.

Ще з кінця 90-х років ХХ століття в західній і українській науці, як вже згадувалося, з'явився і був обґрунтований термін «економіка знань» (knowledge-based есопоту – за формулюванням Фріца Маклуна (1962 р.). Йдеться про те, що накопичення економічних благ у різних суспільствах, в першу чергу так званого постіндустріального рівня розвитку відбувається за рахунок знань, людського капіталу. Так, за даними Світового Банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16 % загального обсягу багатства будь-якої країни, природний 20 %, людський капітал – 17 % [9].

Досить специфічно і оригінально суть «економіки знань» пояснює у своїй дисертаційній роботі російська дослідниця М. В. Ченцова. Вона вважає, що це економіка:

- постіндустріальна (відсоток сфери послуг у ній фактично перевищує виробничу сферу);
- інформаційна (знання, наука стають вирішаль-

ним фактором виробництва);

- інноваційна (все більше використовуються нові мережеві зв'язки, Інтернет тощо) [10].

Вже цитована нами Л. Федупова приводить дані, що витрати на вищу освіту на початку 2000-х становили 4.7 % ВВП у США; Швеції, Фінляндії, Південній Кореї від 5,2 до 6,5 %; а найнижчими були у Мексиці, Греції, Португалії – всього 2 % ВВП [9].

Варто звернути увагу і на те, що економіку знань, економічний аспект вищої школи в теоретико-методологічному плані часто виводять як найважливіший, пріоритетний напрямок її розвитку. А тому маємо і велику за обсягом спеціальну літературу, в якій розкривається інноваційний характер освіти взагалі та вищої освіти безпосередньо. Тут варто вказати на наступне.

Перше. Походження інновацій в освіті пов'язують із зародженням так званої експериментальної педагогіки (2-га половина ХІХ століття) – праці А. Біне, О. Декролі, А. Лай, Е. Клапафед, В. Кілпатрік, Е. Мейман, Е. Торндайк та ін. В основі їх наукових розробок знаходяться психологічні особливості того, хто вчиться (кого вчать).

Друге. В кінці ХІХ століття в системах навчання з'являється ряд специфічних, інноваційного характеру навчальних закладів, таких як: «експериментальні школи» (Англія, Німеччина, США, Чехія), «лабораторна школа» (Данія), «органічна школа» (М. Джонсон), «школа гри» (К. Пратт), «дитяча школа» (М. Наумберг), «нові школи» (О. О'нейл), «вільна шкільна громада» (Г. Вінекен) і т. ін.

Організаційно-управлінський аспект у сфері вищої освіти (менеджмент вищої освіти) нині, як логічна складова вище схарактеризованих тенденцій розвитку вищої освіти, загалом також потребує радикальних змін. За основу при цьому беруться в Україні два основних аспекти, що чітко прописані, зокрема, у Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), а саме: а) автономія ЗВО. Це – самостійність, незалежність і відповідальність ЗВО у прийнятті рішень і забезпеченні повних академічних свобод, в організації навчально-виховного процесу, у проведенні різних наукових досліджень; в організації внутрішнього управління тощо; б) академічна мобільність. Це – можливість людини, по потребі, вчитися будь-де, у інших країнах і ЗВО і т. ін.; в) академічна свобода. Це – самостійність, незалежність учасників освітнього процесу в ході навчальної науково-педагогічної та іншої діяльності, свобода творчості.

Висновки

На завершення, як певний підсумковий фактор, акцентуємо увагу на тому, що в теоретичному і у теоретико-прикладному плані можуть використовуватися для дослідження вищої освіти, державного управління вищою освітою два взаємопов'язаних підходи. Перший підхід знаходиться в межах проблем соціальної філософії, соціології, політології і на його засадах є можливість з'ясувати і визначити соціально-політичну природу феномену «освіта» саме як результат взаємодії різних соціальних сил, інститутів та, навіть, окремих особистостей як між собою, так і між оточуючим середовищем.

Другий методологічний підхід пов'язаний безпосередньо з аналізом освітньої політики. Він є надзвичайно вагомий інструментарій вивчення практичних аспектів освітньої політики, а саме – процесу її вироблення та практичної реалізації.

Оскільки в обох підходах є як свої переваги, так і обмеження, ми намагалися реалізувати притаманний їм евристичний потенціал не інакше як шляхом їх синтезу, поєднання, беручи за основу узагальнюючі теоретичні положення, соціальної філософії та філософії політики. В сумі це дає можливість досягнути предметне поле освіти як суспільно-політичного явища, визначити кращі складові і усю систему державного управління вищою освітою.

Література.

1. Андрущенко В. П. Світанок Європи: Проблеми формування нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття. Київ: Знання України, 2011. 1099 с.
2. Валецький О. Л. Державна політика в Україні. Київ: НІСД, 2001. 282 с.
3. Капралова І. М. Інтеграція вищої освіти України до європейського освітнього простору: автореф. дис. д-ра філософії в галузі державного управління. Київ, 2015. 20 с.
4. Клепко С. Ф. Філософія освіти у європейському контексті. Полтава: ПОІППО, 2006. 242 с.
5. Кліменко І. Інновації державного управління як стратегічні напрями подолання системної кризи. *Публічне управління: теорія і практика*. 2010. № 3–4. – 51 с.
6. Колот А. М. Вища освіта як чинник формування людського потенціалу: сучасний стан, тенденції розвитку. *Вісник Прикарпатського університету*. Івано-Франківськ: Пласт, 2007. Вип.4. С. 12–16.
7. Курс лекцій по соціології образования: учеб. пособ. для студ. выс. учеб. заведений. / под общ. ред. В. И. Астаховой. Харків: Изд-во НУА, 2003. 242 с.
8. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова та ін.; за ред. З. Н. Курлянд. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ: Знання, 2005. 399 с.
9. Федулова Л. І. Концептуальні засади економіки знань. *Економічна теорія*. 2008. № 2. С. 37–59.
10. Ченцова В. М. Особенности формирования экономики знаний в современных условиях: автореф. дис. канд. экон. наук. Москва, 2008. 23 с.
11. Beck U. *World Risk Societi*. 1999. Cambridge Polity Press.
12. Kwiek M. The Emergent European Educational Politics under Security; The Bologna Process from a Central-European Perspective. *European Educational Research Journal*. Vol.3. № 4. 2004. – P. 761.